

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש ועשרה בטבת, תשס"ו
מספר 634מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"אני יוסף!"

בפרשת "ויגש" אנו מגיעים לשיא הדרמה של פרשיית יוסף ואחיו. כזכור, בסוף פרשת "מקץ" נמצא גביע הכסף באמתחתו של בנימין, ובכך נחרץ גורלו לחיי עבדות אצל השליט המצרי – הרי הוא יוסף. בניסיון נואש להציל את המצב, יהודה נושא נאום מרגש ורב-עצמה. ואמנם, כתוצאה מהנאום המרגש של יהודה, יוסף אינו יכול להתגבר על רגשותיו ("ולא יכל יוסף להתאפק" - מה:א) והוא מגלה את זהותו לאָחיו במילים הדרמטיות: "אני יוסף!" סוף סוף, לאחר כעשרים ושנים שנה, מגלה יוסף למשפחתו שהוא עדיין חי.

אלא שהתנהגותו של יוסף לאורך התקופה הזו תמוהה ביותר. מדוע הניח יוסף לאביו להצטער על אָבדן בנו היקר במשך תקופה כה ארוכה? יוסף ידע שהוא הבן האהוב על אביו, ולא נדרש הרבה דמיון להבין את גודל סבלו של יעקב בחשבו כי בנו מת. ואמנם מפורש הדבר בתורה, "ויקרא יעקב שמלתיו וישם שק במַתניו, ויתאבל על בנו ימים רבים. ויקמו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, וימאן להתנחם, ויאמר, כי ארד אל בני אבל שאלה, ויבך אתו אביו" (לז:לד-לה). למה לא עשה יוסף דבר להפסיק את הבכי המתמשך של אביו?

אורך תקופת היעדרו של יוסף מוזכר במפורש בתורה. יוסף היה בן שבע עשרה כאשר מכרו אותו אָחיו לישמעאלים (לז:ב), והיה בן שלושים כאשר פתר את חלומות פרעה (מא:מו). אם מוסיפים שבע שנות שובע ושנתיים של רעב (מה:ו), מגיעים לעשרים ושנים שנה. אולי במשך שלוש עשרה השנים הראשונות של שהותו של יוסף במצרים – כשהיה עבד לפוטיפר ולאחר מכן בבית הסוהר - לא עלה בידו ליצור קשר עם אביו; אבל בתשע השנים האחרונות, כאשר כיהן כמשנה למלך מצרים, עם סמכויות כמעט בלתי-מוגבלות ("אני פרעה, ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים" - מא:מד), לא היה צריך להיות ליוסף כל קושי להודיע ליעקב שהוא עדיין חי, ובכך לשים קץ לסבלו של אביו. מדוע לא עשה יוסף מאומה?

שאלה זו היא רק אחת מסדרת שאלות שאפשר לשאול לגבי התנהגותו של יוסף במצרים. לדוגמה, לפני שיוסף מגלה את זהותו לאחיו, הוא מפנה את האולם מכל איש מצרי ("ויקרא [יוסף], הוציאו כל איש מעלי, ולא עמד איש אֶתו בהתודע יוסף אל אחיו" - מה:א). מה התרחש באולם שהיה אסור למצרים לדעת? הן ממילא ידעו הכול כעבור מספר דקות שאין המשנה למלך אלא אחיהם של האנשים העברים שבאו מארץ כנען לשבור שבר. למה הרגיש יוסף צורך לגלות את זהותו לאחיו בחדרי חדרים?

ועוד שאלה: כאשר יעקב עומד למות, הוא קורא ליוסף ומבקש ממנו לא לקבור אותו במצרים, אלא להעלותו לארץ ישראל ולקבור אותו במערת המכפלה. יוסף נענה לבקשה זו של יעקב בהבטחה מפורשת ומוחלטת ("אנכי אעשה כדברך" - מז:ל). אולם, יעקב אינו מסתפק

בהבטחה זו ומיד דורש שבועה ("ויאמר, השבעה לי, וישבע לו" - שם: לא). מה פשר דרישה זו של יעקב? מדוע אין הבטחתו של יוסף מספקת ויש צורך בשבועה?

ועוד שאלה: כאשר יוסף שולח את אחיו הביתה להביא את אביו מצרימה (סוף פרק מה), האחים מודיעים ליעקב שלא זו בלבד שיוסף חי אלא "הוא מ'של בכל ארץ מצרים" (כו). כמצופה, יעקב מגיב לבשורה המפתיעה הזו באי-אמון מוחלט ("לא האמין להם"). אבל כאשר יעקב יוצא החוצה, "וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו", רק אז הוא מאמין שאכן יוסף חי. מה ראה יעקב בעגלות שגרים לו לשנות את דעתו ולהאמין לבשורה?¹

המפתח לפתרון כל השאלות הללו נעוץ בהבנת מעמדו של יוסף במצרים. כאשר יוסף פתר את חלומות פרעה, הוא נבחר על-ידי פרעה להיות משנה למלך, ומעמדו עלה על זה של כל יועציו ושריו של פרעה. כיצד הם רואים את האיש שפרעה העלה לגדולה במהירות שכזו? יוסף היה איש זר, פושע שנידון למאסר עולם על ניסיונו לאנוס את אשתו של פקיד בכיר מצרי, וגרוע מכול, הוא היה עברי, והתייחסותם של המצרים אל העברים ידועה לנו מן הכתוב במפורש בתורה. כאשר האחים באים בפעם השנייה למצרים, יוסף מזמין אותם לארוחת צהריים. סידור השולחנות בארוחה זו אומר לנו את הכול; המצרים ישבו לשולחן נפרד, לא לאותו שולחן שעליו אכלו אחי יוסף. מדוע? "כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם, כי תועבה היא למצרים" (מג: לב). אם אפילו אכילה יחד עם העברים נחשבת כתועבה בעיני המצרים, אפשר לנחש את רגשותיהם של שרי פרעה כאשר עברי מונה מעליהם כמשנה למלך!

יש להניח ששרי פרעה היו מלאי קנאה ושנאה על האיש העברי שמונה עליהם, והם חיכו לרגע שיוסף יטעה בדבר-מה כדי שיוכלו להשחיר את פניו בעיני פרעה. יוסף יכול לשרוד בחצר פרעה רק אם יתנהג בתבונה. עליו להוכיח מחדש, כמעט מידי יום, את נאמנותו למצרים, ולהראות שוב ושוב שכל כוונותיו בתפקידו הרם הן לשרת את מלכו ולקדם את ענייני העם המצרי.

בייחוד היה על יוסף להראות שעברו נשכח. כראוי למשנה למלך החדש, היה עליו לחשוב אך ורק על טובת מצרים; על-מנת להינצל מההאשמה של נאמנות כפולה, היה יוסף חייב להתעלם לחלוטין מעברו, מארצו וממשפחתו. לו היה שולח הודעה ליעקב, לא היה אפשר לשמור את הדבר בסוד – בחצר המלך אין סודות. הודעה כזו הייתה כנראה מסוכנת ביותר עבור יוסף, מפני שהיה בה כדי להעיד שעדיין חשובה בעיניו ארצו הקודמת. לכן נמנע יוסף מלהתקשר עם משפחתו.

בכל מה שקשור לעם המצרי, יוסף פועל באופן עצמאי ונוקט צעדים מרחיקי לכת (מו: יד-כו). אבל, כאשר מדובר בטובת משפחתו אין הוא עושה אפילו את הדבר הפעוט ביותר בלי לקבל רשות מפורשת מפרעה, וזאת כדי להבטיח שאיש לא יוכל לטעון נגדו שהוא מנצל את מעמדו להנאתו האישית. לכן, אפילו להבאת משפחתו למצרים – מעשה פשוט ביותר למי שהוא שליט על כל ארץ מצרים – יוסף דואג לקבל הוראה מפורשת מפרעה ("ויאמר פרעה אל יוסף, אָמַר אל אחיך, זאת עשו... וקחו את אביכם ואת בתיכם ו'באו אלי' - מה: יז-יח). העגלות להבאת המשפחה למצרים באו ממערך הרכב של פרעה ("וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אתו" - מו: ה). יעקב לא התרשם מפאר העגלות, שכן הוא עצמו היה איש עשיר, ומן הסתם בעל עגלות פאר משלו. אבל, כמקובל במרכבות מלכות, על העגלות היה כנראה חרוט הסמל של המלכות. כאשר יעקב רואה את העגלות עם סמל מלכות מצרים חרוט עליהן, הוא מבין שהבשורה המפתיעה של האחים אמת היא, ולכן: "ויאמר ישראל, רב, עוד יוסף בני חי" (מה: כח).

כעת נפנה לשאלות האחרות. למה פינה יוסף את הזרים מן האולם לפני גילוי זהותו לאחיו? התשובה נמצאת בתוכן הדברים שאמר לאחיו. כתוצאה מההכרזה של יוסף: "אני יוסף", נתקפו האחים בהלם. על-מנת להרגיע אותם, אמר להם יוסף: "אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה, כי למחיה שלחני א-להים לפניכם... לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה" (מה: ז).

בוודאי ובוודאי שאסור שהמצרים ישמעו זאת! מילים אלו מוכיחות בעליל שיוסף רואה את עיקר תפקידו כשלוחו של הקב"ה לדאוג למחיה ולעזרה לבני משפחתו. אין הוכחה ברורה יותר

¹ כידוע, רש"י מתמודד עם בעיה מפורסמת זו, וכדרכו, הוא נעזר בפתרון על-ידי ציטוט מהמדרש. כוונת המדרש מעניינת כשלעצמה, אולם תשובת המדרש אינה מתאימה לפשט, ולכן היא חורגת מגבולות הדיון הנוכחי, שכן, כדרכנו, אנו מחפשים אחר תשובה במסגרת הפשט.

ממילים אלו, שלא טובת העם המצרי היא העומדת בראש מעייניו של יוסף. הוא דואג אפוא שאף מצרי לא יהיה נוכח כאשר הוא מדבר עם אחיו.

אשר לשאלה האחרונה, למה דרש יעקב שבועה מיוסף לגבי מקום קבורתו? אפשר להניח איך הייתה נראית בעיני פרעה ובעיני שריו בקשה מיוסף לקבור את אביו בארץ כנען. האם אדמת מצרים אינה מספיק קדושה עבור העברים הללו? למה הם צריכים לקבור את יעקב דווקא בארצם הלא-חשובה? הייתה רק דרך אחת שיוסף יכול היה להצדיק בפני פרעה את בקשתו זו - השבועה שנשבע לאביו ("אבי השביעני לאמר... בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען, שמה תקברני" - נ:ה). פרעה יכול היה להבין שעל הבן המסור לקיים את שבועתו לאביו הזקן. ואכן כך הוא עונה ליוסף: "ויאמר פרעה, עלה וקבר את אביך כאשר השביעך" (נ:ו).

לסיום, התפקיד הרם של יוסף היה כרוך בסכנות לא-מעטות. לאורך כל השנים היה מצבו בחצר המלך שברירי ביותר. רק האהבה האישית של פרעה כלפיו אפשרה ליוסף לשרוד בקרב השרים המצריים העוינים. המעמד המיוחד של בני ישראל במצרים היה מבוסס על ה"כימיה" שנוצרה בין שני אנשים - יוסף ופרעה. אין פלא אפוא שאחרי מותם של יוסף ושל פרעה, לא ארך הזמן והמצב השתנה לרעת בני ישראל. לא עברו הרבה שנים עד שהתרחש המפנה הבלתי-נמנע, ומלך חדש במצרים הפך את עם ישראל מעם בעל מעמד מועדף לעם של עבדים ("ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" - שמ' א:ח). לצערנו, ההיסטוריה של עם ישראל מלאה במפנים לרעה שכאלה.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפסיקה